

6. Желеховский С., Недільский С. Малоруско-німецкий словарь. – Львів, 1886. – Т. 2.
7. Жилко Ф. Т. Говори української мови. – К., 1958.
8. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. – К., 1966.
9. Іваницький С., Шумлянський Ф. Російсько-Український словник. – Вінниця, 1918. – Т. 1-2.
10. Крымский А. Украинская грамматика для учениковъ высшихъ классовъ гимназій и семинарій Приднѣпровья. – М., 1907-1908. – Т. 1-2.
11. Куліш П. А. Хуторна поезія. – Львів, 1882.
12. Матвіас І. Г. Українська мова і її говори. – К., 1990.
13. Науменко В. Обзоръ фонетическихъ особенностей малорусской рѣчи. – К., 1889.
14. Орфоепічний словник / Упорядк. М. І. Погрібний. – К., 1986.
15. Основа, 1861. – № 1-4.
16. Павловскій А. Грамматика малороссійскаго нарѣчія. – СПб., 1818.
17. Приймак І. І. Консонантизм говірок північно-західних районів Сумської області // Діалектологічний бюлетень. – 1960. – № 7.
18. Русалка Днѣстровая. – Будим, 1837.
19. Синявський О. Короткий нарис української мови. З лекцій, читаних на учительських курсах у Харькові 1917 року. – Харків, 1918.
20. Сімович В. Практична граматики української мови. – Раштат, 1918.
21. Смаль-Стоцкий С., Гартнер Ф. Руска граматики // Записки Наукового товариства імени Шевченка. – Львів, 1893.
22. Тимченко Є. К. Українська граматики. – К., 1917.
23. Тимченко Є. К. Українська граматики (для III і IV класи шкіл середніх). – К., 1918.
24. Франко І. Іван Вишенський і его твори. – Львів, 1895.
25. Шевченко Т. Г. Мала книжка. Автографи поезій 1847-1850. – К., 1989.
26. Шевченко Т. Г. Більша книжка. Автографи поезій 1847-1860. – К., 1989.

О. Ф. Бабій

Засоби вираження функції суб'єкта дії в сучасній українській літературній мові (на матеріалі наукового стилю)

Категорія суб'єктності-об'єктності і нині залишається однією з малодосліджених, тому вимагає подальшого опрацювання, особливо на матеріалі різних стилів. Метою цієї наукової розвідки є опис засобів вираження функції суб'єкта дії в сучасній українській літературній мові, зокрема на матеріалі наукового стилю, а саме на матеріалі його різновидів: гуманітарних, економічних, суспільно-політичних, точних, технічних та природничих наук.

Семантичний суб'єкт у реченні може бути виражений перш за все називним відмінком, для якого ця функція є первинною, або непрямим відмінком, для якого функція суб'єкта є вторинною [15:161]. Серед різних семантичних варіантів суб'єктної синтаксеми (суб'єкта стану, суб'єкта процесу, суб'єкта якісної ознаки, суб'єкта кількісної ознаки) основним варіантом є синтаксема у функції суб'єкта дії [5:112]. Суб'єкту дії притаманні ознаки субстанціальності, активності, валентної пов'язаності з предикатом дії, динамічності (з подальшим спрямуванням на вихідність дії). Найтипівішим представником функції суб'єкта дії виступає називний відмінок іменника, для якого ця функція є первинною. В ній втілюється специфіка називного як центрального відмінка в системі відмінків української мови [5:113].

Нааявність семантико-синтаксичної ознаки активності в називного суб'єкта дії позначається на базі охоплюваного ним лексичного матеріалу. У функції називного суб'єкта дії виступають, як правило, іменники, що позначають живі предмети, центральну ланку яких становлять назви осіб, наприклад: *“П.Куліш використовує в романі історизми і для позначення козацької атрибутики, символики, так званих клейнодів Війська Запорізького”*[9:17]; *“Цю роботу здійснюють спеціалізовані організації: експертно-технічні центри (ЕТЦ) Держнаглядохоронпраці, відповідні служби ряду міністерств і відомств”*[14:34]. Функцію суб'єкта дії можуть виконувати особові займенники, що заміщають іменники в певному контексті: *“Суб'єкти малого підприємства можуть сплачувати податок за ставкою 6% від суми виручки за реалізацію продукції товарів (робіт, послуг) без акцизного збору. При цьому податок на додану вартість вони сплачують на загальних підставах”*[18:33]. Іменники – власні та загальні назви осіб у функції називного суб'єкта дії є характерними для економічних, гуманітарних та суспільно-політичних наук, наприклад: *письменник, автор, дослідник, перекладач, фахівець, конструктор, виробник, І.Я.Франко, П.Куліш, О.О.Потебня*. Формально-граматичним показником особи – виконавця дії у загальних назвах виступають суфікси –ник, -ач, -ор, -ець. Також суб'єкт дії може співвідноситись із неозначеною кількістю осіб, які професійно займаються певним видом діяльності: *інспекція, колектив, уряд, дирекція, комісія, керівництво,*

організація, асоціація тощо. Такий суб'єкт дії О.Бондарко визначає як узагальнений суб'єкт [16:167]. У функції узагальненого суб'єкта дії переважно виступають іменники на -ція, -ація – іншомовні слова, запозичені з латинської мови.

На периферії лексичного діапазону називного суб'єкта дії перебувають лексичні групи на позначення машин, механізмів, хімічних речовин, які модифікують суб'єктне значення у напрямку інструментальності, наприклад: *“Витіснити його з практики буріння зможуть тільки прилади і системи, які, зберігаючи переваги гідравлічного індикатора ваги при розширених функціональних можливостях, будуть вільні від його недоліків”*[13:26]; *“Резистори, як відомо, перетворюючи електричну енергію на теплову, виділяють тепло, яке повинне бути відведене від процесора”*[8:160]; *“Лідокаїну гідрохлорид викликає глибоку, тривалу анестезію і не подразнює тканини”*[4:26]; *“Інтенсивне виділення та резорбцію діючих речовин найефективніше забезпечують гідрофільні мазеві основи”*[4:26]. Такі приклади є типовими для точних, технічних та природничих наук.

У різновиді гуманітарних наук трапляються випадки, коли функцію називного суб'єкта дії виконують абстрактні іменники – назви наукових понять, таких як епітет, семантема, слово, функція, номінація, відмінок тощо, наприклад: *“Декоративну функцію виконують сталі колірні епітети, що часто перестають позначати колір у візуальному плані”*[12:69]; *“Загальновідомі літературні весільні номінації моделюють лише спрощену схему обряду”* [12:23].

Як зазначає І.Р.Вихованець, “поширення називного відмінка суб'єкта дії на назви конкретних неживих предметів спричиняється явищами персоніфікації, тобто наданням предметам, явищам природи властивостей людини”[5:113; 6:76-77], тобто у вказаних випадках називний суб'єкт дії базується на називному, що позначає живі предмети.

Первинна семантико-синтаксична функція суб'єкта дії номінатива корелює з його первинною формально-синтаксичною функцією підмета. Її визначає предикативний зв'язок, що поєднує два головні члени речення, які однаковою мірою передбачають одне одного[5:115]. Функція суб'єкта дії зумовлена семантико-синтаксичною валентністю предиката, який керує як називним, так і не-

прямими відмінками [6:76]. Називний суб'єкта дії найширше представлений в активних тричленних конструкціях типу суб'єкт дії – предикат дії – об'єкт дії, де дієслово є перехідним, а функцію об'єкта дії виконує знахідний безприменниковий: *“Символічну функцію виконують кольоропозначення, денотативні семи яких майже повністю згасають, а максимальної ваги набувають конотації”*[12:70]; *“Як зазначено в цьому указі, юридичні особи, які перейшли на спрощену систему оподаткування, самостійно визначають ставку податку, яку б вони хотіли сплачувати”*[18:33]; *“Щороку інспекція проводить державний технічний огляд також і техніки, що знаходиться у приватному користуванні”*[14:4]. Такі конструкції трапляються переважно в гуманітарних, економічних та суспільно-політичних науках.

Перехідні дієслова здатні керувати не тільки знахідним об'єкта, а й іншими непрямими відмінками. Це можна спостерігати, наприклад, у заперечних конструкціях типу називний суб'єкта дії – перехідне дієслово – родовий об'єкта дії: *“За час, що минув після комплексної перевірки в жовтні 1998 р., керівництво порту не зробило належних висновків і не вжило заходів щодо поліпшення роботи служби охорони праці підприємства”*[14:19]; *“Цей потік виконується, коли процесор не виконує обчислень”*[8:160]. Такі конструкції трапляються в суспільно-політичних та точних науках.

Грамматичним варіантом у ряду реалізаторів функції суб'єкта дії виступає орудний безприменниковий у пасивних конструкціях[1:25]. Даний орудний ґрунтується на називному суб'єкта дії в активних конструкціях[7:62]. Орудному суб'єкта дії притаманні ознаки субстанціальності, активності, динамічності і формально-синтаксична ознака периферійності. Він вживається при дієсловах пасивного стану з постфіксом –ся і аналітичних, до складу яких входять пасивні дієприкметники й аналітична дієслівна морфема бути[6:130]. Суб'єктом дії в орудному відмінку виступають ті самі лексичні групи іменників та займенників, які їх заміщають, що і в називному: *“Німцями в широких масштабах застосовуються найжорстокіші методи геноциду: від актів фізичного винищення до масового примусового вивозу чоловіків і жінок працездатного віку на роботу до Німеччини”*[3:36]; *“Ще чіткіше ідея старшості малоросіян була сформульована М.Маркевичем”*[10:4]; *“При цьому*

лінгвістами виробляються критерії для оцінки наявних термінів і добору тих, що задовольняють установленим вимогам до терміна як такого (стислість, однозначність, систематичність тощо)”[3:69]; “Найпоширенішим є судження, що слово “жупан” запозичене українською мовою з італ. “giubbone”, можливо, через польську мову”[9:16]; “Отже, термін “весілля” використовується нами у двох значеннях: як назва обряду і як друга частина трьохетапної структури обряду (власне весілля) – банкет з нагоди одруження”[12:22]. Орудний об’єкта дії засвідчений нами у різновиді гуманітарних наук.

При опущенні словоформи орудного об’єкта пасивна конструкція виражає дію в її співвіднесеності до узагальненої або неозначеної особи[15:116-117]. Такі конструкції характерні для гуманітарних, суспільно-політичних і точних наук: “У рамках семантичного поля дій та процесів виділяється окрема група слів на позначення обрядів та звичаїв”[12:23]; “Незадовільно виконуються комплексні заходи щодо досягнення встановлених нормативів безпеки (додаток до колдоговору)”[14:19]; “За вихідні дані для такого моделювання використовувались експериментальні спектральні характеристики, випромінювання окремих збуджених частинок плазми (атомів, молекул та радикалів), які характеризують відносну заміну їх концентрації у часі”[2:82]; “На кафедрі аптечної технології ліків Національної фармацевтичної академії України були розроблені мазі для лікування гнійних ран у другій фазі ранового процесу”[4:22].

Дещо іншу семантику мають двокомпонентні конструкції з опущеним орудним суб’єкта дії, утворені безособово-предикативними формами –но, -то, які, на думку дослідниці М.Я.Плющ, хоч і “перебувають у трансформаційних відношеннях з пасивною і активною конструкціями, однак ближче стоять до неозначено-особових речень, оскільки формально не виражений суб’єктний компонент дозволяє зосереджувати увагу на самій дії”[15:119-120]: “Запропоновано побудову діаграм конструктивної міцності сплавів з використанням стандартних міцності та тріщиностійкості для структурної оптимізації сплавів з точки зору їхньої міцності”[11:10]; “Один з таких методів освоєно на калійному виробництві в Калуші, де руду розчиняють і кристалізують з одер-

жаного розчину шеніт”($K_2SO_4 \cdot Mg \cdot SO_4 \cdot 6H_2O$)[19:4]; “Проаналізовано просторову локалізацію цього ефекту в залежності від рівня обуреності магнітосфери Землі”[17:803]. Такі конструкції засвідчені нами в точних, природничих, технічних науках.

Ще одним виразником функції суб’єкта дії є родовий безприменниковий, який є трансформом називного суб’єкта дії. Ідентифікація семантичних відношень при неоднаковій морфолого-синтаксичній кваліфікації відмінків пояснюється характером родового відмінка, який дублює семантичну функцію називного в контексті віддієслівних субстантивів[1:17-18]. У функції родового суб’єкта дії виступають власні та загальні іменники – назви осіб: “Про це свідчать і приклади етнографічних описів весільних обрядів відомого польського етнографа та фольклориста Оскара Кольберга, фундаментальне багатомне дослідження якого подає велику кількість описів весільних обрядів за різними регіонами Польщі і суміжних територій”[12:23]; “Закінчується виступ працівника ритуальної служби запевненням небіжчика в тому, що естафету його добрих справ прийняли надійні руки – його дітей, співробітників”[9:12]; “Загибель моториста-рульового теплохода “Водолій-4” М.Малакуцького сталася внаслідок його падіння через відсутність трапсходні”[14:19]. Поодинокі випадки вживання конструкцій з родовим суб’єкта дії виявлено нами в різновидах гуманітарних та суспільно-політичних наук.

Лише в одному випадку засвідчений нами кличний відмінок іменника у функції суб’єкта дії в різновиді гуманітарних наук: “Промовець говорить про високу моральність покійного, про його внесок у справу, розвитку якої присвятив життя, про невтішне горе близьких і рідних і звертається до померлого зі словами: “Спи спокійно, дорогий друже! Хай земля буде тобі пером (пухом)”[9:12]. Специфікою кличного відмінка є те, що він виступає конденсатом згорнутого речення і, приєднуючись до базового речення, вихідну адресатну семантику доповнює семантикою потенційного суб’єкта при предикаті в імперативній формі[6:140; 5:187]. Семантико-синтаксична структура наведеного речення складається з таких компонентів: промовець (суб’єкт дії) + каже (дія суб’єкта-мовця) + померлому другові (об’єкт-адресат дії) + друг(суб’єкт потенційної дії) + спатиме (потенційна і бажана дія мовця дія співрозмовника). Функція ад-

ресата – потенційного суб'єкта дії є первинною функцією кличного відмінка. З нею корелює його формально-синтаксична функція підмета. Кличний адресата – потенційного суб'єкта дії не є характерною ознакою наукового стилю, оскільки на його відмінкову семантику нашаровується невідмінкове емотивне значення [5:188].

У функції суб'єкта дії нами засвідчено 53,7% вживання називного відмінка; 6,2% вживання орудного; 17% вживання пасивних конструкцій з опущеним орудним, які виражають дію в її співвіднесеності до узагальненої або неозначеної особи; 18% двоконпонентних конструкцій з опущеним орудним суб'єкта дії, утворених безособово-предикативними формами на –но, –то, в яких формально не виражений суб'єктний компонент дозволяє зосереджувати увагу на самій дії; 2,06% вживання родового та 0,68% – кличного.

Основним засобом вираження функції суб'єкта дії у науковому стилі виступає називний відмінок. Він характерний для всіх різновидів наукового стилю, використаних нами в цій роботі. Периферійними засобами є орудний і родовий відмінки. Вживання орудного у функції суб'єкта дії трапляється в гуманітарних науках; конструкції з опущеним орудним суб'єкта характерні для гуманітарних, точних, природничих та технічних наук. Родовий суб'єкта дії використовується в гуманітарних та суспільно-політичних науках. Специфічним засобом вираження функції суб'єкта дії виступає кличний відмінок адресата – потенційного суб'єкта дії, який через ознаку емотивності майже не вживається в науковому стилі.

1. Безпояско О.К. Іменні граматичні категорії. – К., 1991.
2. Вісник ВПІ. – Вінниця, 1999. – №4.
3. Вісник ЖІТІ. – Житомир, 1999. – №9.
4. Вісник фармації. – Х., 2000. – №2(22).
5. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К., 1992.
6. Вихованець І.Р. Система відмінків української мови. – К., 1987.
7. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному відношенні. – К., 1988.
8. ВОТТІ. – Хмельницький, 1999. – - №2(22).
9. Дивослово. – К., 1998. – №5.
10. Київська старовина. – К., 2000. – №1.
11. Машинознавство. – К., 1999. – №4.

12. Мовознавство. – К.,1999. – №4.
13. Нафтова і газова промисловість. – Українська нафтогазова академія, 2000. – №4.
14. Охорона праці. – К., 2000. – №4.
15. Плющ М.Я. Категорія суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення. – К., 1986.
16. Теория функциональной грамматики: Персональность. Залоговость. – СПб., 1991.
17. Український фізичний журнал. – К., 2000. – Т.45. – №7.
18. Фінанси України. – К., 2000. – №8.
19. Хімічна промисловість України. – К., 2000. – №3(38).